

Fra materialistisk samfundshistorie til socialkonstruktivistisk kulturhistorie – en status

Af Bernard Eric Jensen

Artiklen giver i et bud på, hvad der er sket inden for historiefagets teorilandskab i løbet af de årtier, hvor Steen Busck har virket som en af dets lærere i teori og metode. Min egen teoretiske diskussion med Steen blev indledt ved et historieteoretisk seminar på Sandbjerg i august 1973.

Såvel den faghistoriske forskningspraksis som de bagvedliggende teoriantagelser har afgørende forskubbet sig i løbet af de seneste fire årtier. Så meget vil de fleste fagfolk formentlig kunne blive enige om. Men det er langt fra sikkert, at de vil være enige om, hvordan de(n) stedfundne forskydning(er) bedst kan karakteriseres. Det følgende er mit bud på, hvad der – overordnet set – er sket på denne front.¹ Det søger således at generere indsigt i historiefagets egen historicitet.

Materialistisk samfundshistorie

Går vi tilbage til begyndelsen af 1970'erne, var megen af datidens historieforskning kendetegnet ved at gøre brug af en materialistisk tilgang. Det er ikke kun et sagforhold, der fremgår af en retrospektiv analyse. Sådan var opfattelsen også i samtiden. I en dengang meget brugt afhandling med titlen *From Social History to the History of Society* (1971) pegede Eric Hobsbawm ikke kun på, at der lå en udtalt fælles forståelse ('tacit consensus') til grund for datidens historieforskning, han søgte også at italesætte den brugte materialistiske samfundsteori.

One starts with the material and historical environment, goes to the techniques of production (demography coming somewhere in between), the structure of the consequent economy – division of labor, exchange, accumulation, distribution of surplus and so forth – and the social relations arising from these (...). The practice is thus to work outwards and upwards from the process of social production in its specific setting.²

1 Artiklen er et forsøg på at arbejde videre med et sæt problemstillinger, som jeg tidligere har behandlet i Jensen 1990.

2 Hobsbawm 1997 s. 81–82. Også de følgende udsagn af Hobsbawm kan være værd at medtænke: »(the) wider systems of relationships of which the society forms a part, and which may be functionally essential to it (like the set of economic relations) or non-essential (like those of culture)«, s. 80–81.

De formuleringer, der teoretisk er de allermest sigende, er: »the consequent economy« – dvs. den økonomi, der følger heraf, og »the social relations arising from these« – dvs. de sociale relationer, der opstår heraf. Formuleringerne var ikke en følge af en slap eller løsagtig skrivestil, de var derimod en teoretisk velovervejet udmøntning af en bestemt samfundsopfattelse – en, der fremhævede, hvordan menneske- og samfundsliv formes og dermed bestemmes af et sæt bagvedliggende samfundsstrukturer.

En sådan samfundsteori satte også sit umiskendelige præg på meget af datidens danske faghistorie. Jeg nøjes med tre eksempler. Det gælder Steen Busck m.fl. *Klassestrukturen i Danmark 1870–1920* fra 1973/74, der blev skrevet med afsæt i følgende samfundssyn: »for at forstå den politiske overflade må man analysere klassestrukturen og klasseudviklingen. Det forudsætter en undersøgelse af produktionsforholdenes karakter og udvikling samt en bestemmelse af den kapitalistiske produktionsmådes udviklingsgrad og -forløb«. ³ At den formulering skulle tages på ordet, fremgik af, at Busck det følgende år udmøntede følgende teoretiske ledetråd i forbindelse med skitseringen af en alternativ metodeundervisning.

(...) marxismen (...) stiller en dialektik op mellem subjekt og objekt med tyngdepunkt i objektet. Objektet, emnet eller materien for undersøgelsen har en bestemt beskaffenhed. Der kan være flere mulige meninger om det, men kun én er den rigtige. Sandheden er ikke noget man stemmer om. (...) Det er objektet eller materien selv, der sætter de begreber eller ideer, hvormed den begribes korrekt. Objektet sætter metoden, materien ideerne. Marxisme er også i erkendelsesteoretisk forstand materialisme, ikke idealisme. ⁴

Et andet eksempel er Søren Mørchs *Den ny Danmarkshistorie* fra 1982, der med betydelig konsekvens blev udarbejdet med afsæt i »en antagelse af, at bevidsthedslivet – det man tænker og oplever – er bestemt af, hvordan man lever«. ⁵ Et tredje kan være Thorkild Kjærsgaards *Den danske Revolution. En økohistorisk tolkning* fra 1991, der ville afdække, hvad der blev benævnt »de dybereliggende strukturelle årsager« bag forandringerne i det danske samfund mellem 1500 og 1800. Et sted fremstillede Kjærsgaard den brugte samfundsteori på denne måde:

Politik var kun den yderste sfære i den danske revolution. Stiger man ned gennem denne sfære og gennem de følgende, som består af forandringerne i sygdomspanoramaet, i den social struktur, i arbejdstiden, i landskabet

³ Busck m.fl. 1973–74, s. 5.

⁴ Busck 1975, s. 57.

⁵ Mørch 1982, s. 10.

og i landbrugets og energi- og råstofsektorens produktionsmåde, støder man til sidst på fast kerne, nemlig teknologien.⁶

Det skal understreges, at Busck, Mørch og Kjærgaard ikke havde helt samme opfattelse af, hvordan et samfund fungerer, der var således også forskelle dem imellem. Men de var fælles om at gøre brug af varianter af en materialistisk samfundsteori.

En sådan er bl.a. kendetegnet ved: (i) at modstille det objektive og det subjektive, (ii) definere det objektive (= det materielle) som det, der er subjektuafhængigt, (iii) forstå det subjektive (= menneskers bevidsthedsliv og socialitet) som noget, der bestemmes af de objektive samfundsforhold, og (iv) følgelig opfatte menneskers bevidsthedsliv (og kultur) som noget sekundært og afledt – dvs. klassificere det som et epi- eller ledsagefænomen.

Skulle der være de læsere, der kom på den tanke, at det nok er en noget fordrejet eller tilspidset udlægning af en historiematerialistisk tilgang, kan der være på sin plads at gengive, hvordan en af dens fortalere selv formulerede det i kølvandet på 1970'ernes indædte teoridiskussioner. I sin bog *Arguments within English Marxism* (1980) sagde Perry Anderson det på følgende måde:

In his fundamental work *Karl Marx's Theory of History* (1979) (G.A.) Cohen (...) [vindicating] the traditional Marxist thesis that 'a person's class is established by nothing but his objective place in the network of ownership relations. (...) His consciousness, culture and politics do not enter the definition of his class position. Indeed these exclusions are required to protect the substantive character of the Marxist thesis that class position strongly conditions consciousness, culture and class'. (...) The concept of class as an objective relation to means of production, independent of will or attitude, is unlikely to need further reinstatement.⁷

Tegn på fremvæksten af et alternativ

Men selv blandt de historie- og kulturforskere, der så sig som hjemmehørende i en materialistisk forskningstradition, var der dem, der fandt, at den foreliggende materialistisk samfundsteori langt fra fungerede tilfredsstillende. Et eksempel var E.P. Thompson, der i *The Making of the English Working Class* (1963) satte sig for at udforske den betydning, som arbejderklassens (subjektive) klassebevidsthed havde haft i tidsrummet mellem 1780 og 1832. Det skete med afsæt i følgende antagelse:

6 Kjærgaard 1991, s. 224.

7 Anderson 1980, s. 40.

The class experience is largely determined by the productive relations into which men are born – or enter involuntary. Class-consciousness is the way in which these experiences are handled in cultural terms: embodied in traditions, value systems, ideas and institutional forms. If the experience appears determined, class-consciousness does not.⁸

Thompson ville hermed tillægge menneskers bevidsthedsliv og kultur en mere afgørende betydning end, hvad der ellers var normen blandt historiematerialister, og det afstedkom da også indvendinger fra flere af disse om, at han teoretisk bevægede sig ud på et subjektivistisk skråplan. Det var i sammenhæng med disse teoridebatter i 1970'erne, at Thompson udmøntede slagordet: »Without culture, no production« og fik dermed klart markeret, at han tillagde det kulturelle en ganske anden signifikans, end det hidtil havde været normen blandt historiematerialister.⁹

Kulturforskeren og -teoretikeren Raymond Williams kæmpede side om side med Thompson i den kamp, der ofte fremstilles som en konflikt mellem 'kulturalister' og 'strukturelister'. Førstnævnte betegnelse var dog ikke en, som Williams selv ville vedkende sig. Han kaldte sin egen teoriposition for kulturel materialisme ('cultural materialism'). Men det fremgik tydeligt, at han havde sat sig for at gennemføre en markant samfundsteoretisk opprioritering af det kulturelle. Det fremgik af hans bog *Culture* (1981), hvor han plæderede for følgende opfattelse:

(...) it would (...) be wrong to suppose that we can ever usefully discuss a social system without including, as a central part of its practice, its signifying systems, on which, as system, it fundamentally depends. For a signifying system is intrinsic to any economic system, any political system, any generational system and, more generally, to any social system. Yet it is also distinguishable as a system in itself: as a language, most evidently; as a system of thought or of consciousness, (...). Moreover, all these exist (...) [also] as active practices and states of mind.¹⁰

Kultur blev i nævnte værk defineret som menneskers betydningsdannende praksisser ('signifying practices'), og det har efterfølgende vist sig at være et særdeles brugbart kulturbegreb – et, der i dag ville blive kaldt for en socialkonstruktivistisk kulturopfattelse.

⁸ Thompson 1968, s. 10.

⁹ Thompson 1979, s. 20.

¹⁰ Williams 1981, s. 207–208.

Udgivelsen af Benedict Andersons bog *Imagined Communities* i 1983 var endnu et tegn på et begyndende opbrud på teorifronten. Dens overordnede teoriramme var en variant af en historiematerialistisk tænkemåde, men ind i den ramme havde Anderson indplaceret en socialkonstruktivistisk forståelse af menneskelige fællesskaber – det, som han betegnede som ‘forestillede fællesskaber’ (‘imagined communities’). Det drejede sig om et forestillet fællesskab, fordi – som han formulerede det – »in the minds of each [member of the community] lives the image of their communion«. ¹¹ Samfundsteoretisk har det værk følgelig et janusansigt, hvilket kan forklare, hvorfor historiematerialister ofte har haft noget ambivalent forhold til det, hvorimod socialkonstruktivister som regel har taget det til sig. ¹²

Men – som ordsproget siger – gør et par svaler ingen sommer. Findes der andre tegn på et pågående paradigmeskift inden for faghistorisk forskning? I 2008 udgav James A. Holstein og Jaber F. Gubrium *Handbook of Constructionist Research*, og heri foretager Joel Best en indgående analyse af *Historical Development and Defining Issues of Constructionist Inquiry*. Han har bl.a. undersøgt, hvor ofte termerne ‘social construction’ og ‘socially constructed’ er blevet brugt siden 1960 i 59 historietidsskrifter i databasen JSTOR. Det resulterede i følgende tal: 1960–69 4 artikler, 1970–79 28 artikler, 1980–89 137 artikler og 1990–99 510 artikler. ¹³ Disse tal antyder, at der er ved at ske et paradigmeskift i den samfundsteori, som faghistorikere gør brug af.

Skal der hæftes en samlebetegnelse på den teoridannelse, der i disse år mere og mere gør sit indtog i historikermiljøet, forekommer betegnelsen ‘socialkonstruktivistisk samfundsteori’ at være et rimeligt præcist bud. Men samtidigt må det fremhæves, at der er på ingen måde tale om noget homogent eller entydigt teorigenese. Det fremgår også af førnævnte *Handbook of Constructionist Research* (2008). Der må – som jeg ser det – minimalt skelnes mellem en moderat og en radikal variant socialkonstruktivisme. Den første fremhæver, at samfund er noget, som mennesker til stadighed er med til at frembringe (dvs. konstruere) gennem deres virksomhed, men den er samtidigt baseret på en erkendelsesrealisme og arbejder med afsæt i en ontologisk skelnen mellem natur (uorganisk og organisk natur) på den ene side og kultur (betydningsdannende praksisser) på den anden. Der findes imidlertid også de former for socialkonstruktivisme, der er funderet i en decideret anti-realistisk tænkemåde. De gør sig især gældende i forbindelse med de varianter af diskursteori, hvor man helt eller delvist udvisker skellet mellem natur og kultur.

¹¹ Anderson 2006, s. 6.

¹² I 3. udg. af sin bog vedgår Anderson helt åbent, at hans værk byggede på et eklektisk teorigrundlag: »(...) the book attempted to combine a kind of historical materialism with what later on came to be called discourse analysis; Marxist modernism married to post-modernism *avant la lettre*« sst. s. 227.

¹³ Jf. Joel 2008, s. 52–53.

Hvis jeg skal karakterisere det pågående paradigmeskift nærmere, gøres det bedst ved at sætte fokus på en specifik variant heraf. Det vil dreje sig om en moderat udgave af socialkonstruktivistisk samfundsteori. Jeg bruger her to forskere med et indgående kendskab til historiematerialistiske tilgange, idet de selv er uddannet og har arbejdet inden for en sådan traditionsdannelse. De har begge deres politiske og intellektuelle rødder i The New Left. Den ene er i første række en profileret kulturteoretiker, den anden især en betydningsfuld kulturhistoriker. Det drejer sig om ægteparret Stuart Hall (f. 1932) og Catherine Hall (f. 1946). Begge er fortalere for den kulturelle vending inden for human- og samfundsvidenskaberne,¹⁴ og de gør begge også ofte brug af Benedict Andersons begreb om 'forestillede fællesskaber'.

Socialkonstruktivistisk samfundsteori

Når der skal gives et signalement af socialkonstruktivistisk samfundsteori, må en af opgaverne bestå i at få sat ord på, hvad der er dens mest afgørende teorem(er). I 1997 var Stuart Hall med til at udgive et seksbinds værk med fællestitlen *Culture, Media and Identities*, som han selv afrundede med at indplacere værket i en bredere videnskabshistorisk og samfundsteoretisk ramme. Den analyse har titlen »The Centrality of Culture: Notes on the Cultural Revolutions of Our Time«, og han peger heri på et pågående paradigmeskift.

(...) a major conceptual revolution is in the making in the human and social sciences. (...) It refers to an approach to contemporary social analysis which has made culture a constitutive condition of the existence of social life, rather than a dependent variable, provoking a paradigm shift in the human and social sciences which has come to be known as the 'cultural turn'.¹⁵

Stuart Halls formulering: »culture (is) a constitutive condition of the existence of social life« skal her bruges som et godt bud på, hvad der er det centrale teorem inden for socialkonstruktivistisk samfundsteori. Det er således et teorem, der berettiger til at tale om et paradigmeskift i forhold til en materialistisk samfundsteori. Der må følgelig ses nærmere på, hvad der skal forstås ved, at kultur udgør en konstitutiv betingelse for et menneske- og samfundsliv.

Det drejer sig om at få hold på den betydning, der skal tilskrives følgende tre termer: udsagnsordet 'at konstituere', navneordet 'konstitution' og tillægsordet 'konstitutiv'. Et første skridt på vejen hertil kan bestå i at vende tilbage til det

¹⁴ Den teorihistorisk mest komplekse analyse af den kulturelle vending er formentlig den i Reckwitz 2006.

¹⁵ Hall 1997, s. 220.

sted i *The Making of the English Working Class* (1963), hvor E.P. Thompson forklarede meningen med den valgte titel:

This book has a clumsy title, but it is one which meets its purpose. *Making*, because it is a study in an active process which owes as much to agency as to conditioning. The working class did not rise like the sun at an appointed time. It was present at its own making.¹⁶

Mellem de engelske udsagnsord 'to make' og 'to constitute' er der et væsentligt sammenfald, hvad betydning angår. Begge refererer til en proces, hvori de pågældende mennesker selv indgår som aktive deltagere. Men termen 'det konstitutive' er bedre til at få rettet opmærksomheden mod, at det egentligt drejer sig om et dobbeltforhold. Når noget siges at være det konstituerende, betyder det, at det både indgår som et nødvendigt moment heri, men også at det udgør en frembringende kraft. Det forhold kan illustreres ved at se på, hvad der forstås ved en konstitutiv regel.

En regel siges at være en konstitutiv regel for en bestemt handlemåde, hvis den ikke blot regulerer, men ligefrem definerer eller skaber muligheden for denne handlemåde. Et eksempel er skakreglerne, uden hvilke det ikke ville være muligt at foretage skaktræk.¹⁷

Når Stuart Hall siger, at kultur er en konstitutiv betingelse for et menneske- og samfundsliv, og gør det til afsættet for en ny samfundsteori, så implicerer det ikke alene, at et sådant liv ikke vil kunne fungere uden at gøre brug af kultur, men også at det kulturelle indgår som en dynamisk og frembringende kraft. At oparbejde indsigt i den pågældende kultur udgør følgelig et helt uomgængeligt moment, såfremt man vil forstå og forklare, hvordan et menneske- og samfundsliv dannes, fungerer og forandres.

Næste spørgsmål, der må besvares, er: hvad forstås Stuart Hall så ved kultur? Hele projektet om *Culture, Media and Identities* fremstår som et forsøg på at udnytte og videreudvikle den forståelse af kultur, som Raymond Williams havde udmøntet i sin bog om *Culture* (1981), hvor kultur forstås som betydningsdannede praksisser ('signifying practices'). Stuart Hall formulerer det på denne måde:

In one sense, culture has always been important. (...) Human beings are meaning-making, interpretative beings. Social action is meaningful, both to those who perform it and to those who observe it (...) Systems or codes

¹⁶ Thompson 1968, s. 9.

¹⁷ Lübcke 1995, s. 245.

of meaning give significance to our actions. They allow us to interpret meaningfully the actions of others. Taken together, they constitute our 'cultures'. They help to ensure that all social action is 'cultural', that all social practices express or communicate meaning and, in that sense, are 'signifying practices'.¹⁸

Hvis der ved kultur forstås såvel menneskers betydningsdannende praksisser som de produkter (dvs. artefakter), der bliver frembragt ved deres hjælp, bliver det straks lettere at forstå, at fortalere for en socialkonstruktivistisk samfundsteori ofte gør gældende, at kultur er noget allestedsnærværende i et menneske- og samfundsliv. Men Stuart Hall er samtidig omhyggelig med at pege på, at det ikke medfører, at kultur gøres til et altomfattende begreb.

What is being argued, in fact, is not that 'everything is culture', but that every social practice depends on and relates to meaning; consequently, that culture is one of the constitutive conditions of the existence of that practice, that every social practice has a cultural dimension.¹⁹

Men det implicerer, at der ikke findes 'kulturfrie' zoner i et samfund. Til enhver form for menneskelig virksom vil der være knyttet betydningsuniverser ('systems or codes of meaning'), som mennesker inddrager og gør brug af, når de lever deres liv. Det er disse betydningsuniverser eller -netværk, der stadighed må etableres og bruges, bearbejdes og forandres, for at et samfund vil kunne fungere. Og i den forbindelse problematiserer Stuart Hall en traditionel modstilling af 'det subjektive' og 'det objektive'.

Even the most sceptical have been obliged to acknowledge that meanings are both subjectively valid and at the same time objectively present in the world – in our actions, institutions, rituals and practices. The focus on language and meaning has had the effect of blurring, if not dissolving, the common sense frontier between (...) the social and the psychic.²⁰

Hvad er det, der i første række siges at være socialt konstrueret? Det er menneskers subjektivitet – dvs. deres personlige og kollektive identiteter og dermed også deres forestillede fællesskaber. Det er især gennem menneskers social-kulturelle interaktion, at menneskers identiteter formes og dermed også deres føle-, tænke- og handlemåder. Men samtidigt kan mennesker også selv

18 Hall 1997, s. 208.

19 Sst. s. 225–226.

20 Sst. s.217.

være med til at bearbejde og (om)forme deres egne identiteter. Det er, fordi en væsentlig del af menneskers identiteter består af internaliseret kultur (dvs. betydningsdannelser), at menneskers identitetsdannelse er en særdeles plastisk størrelse – noget, der kan tage sig ganske forskelligt ud i forskellige kulturer og til forskellige tider.

Den sociale konstruktion af menneskers identiteter sker bl.a. ved at definere og videregive en kulturarv og dermed et sæt af virkelighedsdefinitioner – det, der er med til at indkredse og bestemme, hvordan folk opfatter det foreliggende, ser på det mulige, og tænker om det ønskværdige, det nedværdigende, det horrible osv. En videregivelse af kulturarv vil også indbefatte et eller flere repertoarer af fortalte historier, og en af de måder, hvorpå de(n) foreliggende kultur(er) er med til at 'konfigurere' folks levede liv, er gennem tilegnelsen af de historier, som folk løbende bruger gennem deres rejser gennem livet. Samtidigt er det afgørende for Stuart Hall at få understreget, at et øget fokus på kultur ikke medfører en minimeret interesse for de konflikter og magtkampe, der gør sig gældende i et samfund.

(...) 'culture' is no soft option. It can no longer be studied as some unimportant, secondary or dependent variable in what makes the modern world move and shake, but has to be seen as something primary and constitutive, determining its shape and character as well as its inner life.²¹

Men et sådant fokus implicerer en meget anderledes forståelse af begrebet 'kulturpolitik' ('cultural politics') end, hvad der hidtil har dannet normen. Det lægger nemlig op til, at man skal interesse sig for, hvad Stuart Hall beskriver som "governing by culture" – dvs. hvordan der bliver hersket ved at søge at kontrollere de kulturelle reproduktions- og produktionsprocesser. Og på det punkt har han sat sig for at fastholde, inkorporere og videreudvikle elementer af Antonio Gramscis teori om et kulturelt hegemoni og Michel Foucaults magtbegreb.²²

²¹ Hall 1997, s. 215.

²² Skal der gives et eksempel på en fuldt udfoldet socialkonstruktivistisk samfundsteori, vil det være oplagt at henvise til Alexander & Thompson 2008 – et værk, der eksplicit tager afsæt i den kulturelle vending: »The term 'cultural turn' refers to two developments: the increasing importance of cultural industries and of knowledge more generally in the economy, and the increasing attention to cultural factors (such as language, symbols, and meanings) in sociological explanation. (...) Having made the 'cultural turn', sociologists are now borrowing concepts from the humanities, especially from studies of literature and film, to analyze social life. With these tools in hand, they have investigated the 'textuality' of the environments of action within which we live and work today.« – sst. s. 16 & 88.

Socialkonstruktivistisk kulturhistorie

Jeg vil nu rette blikket mod de forsknings- og fremstillingsstrategiske konsekvenser, som brugen af socialkonstruktivistisk samfundsteori har haft inden for historiefaget. Og som eksempel vil jeg bruge Catherine Halls seneste bog fra 2002. Den har titlen *Civilising Subjects. Metropole and Colony in English Imagination 1830–1867*.

At det drejer sig om et nyt hovedværk, fremgår bl.a. af, at den nu afdøde Roy Porter gav det følgende karakteristik med på vejen: »*Civilising Subjects* does for colonial history what E.P. Thompson's *The Making of the English Working Class* did for social history«. Det er store ord i en britisk sammenhæng. Jeg skal ikke her tage stilling til, om en sådan sammenligning er fuldt ud berettiget. Men der er bestemt noget om det. Og der er i hvert fald flere slående lighedspunkter mellem de to værker. Termen 'making' er således også et af nøglebegreber hos Catherine Hall – dvs. det at danne eller frembringe. Hun har bl.a. givet sin prolog titlen *The Making of an Imperial Man*.

Der er imidlertid også flere vigtige forskelle. En fremgår af de valgte titler. Hvor E.P. Thompson gjorde brug af bestemt ental ('the English Working Class'), dér nøjes Catherine Hall at bruge ubestemt flertal ('Civilising Subjects'). Det angiver, at hun har mere blik for den kulturelle og identitetsmæssige heterogenitet i 1800-tallets britiske samfund, end han havde. Og hvor E.P. Thompson ville kombinere en strukturhistorisk analyse med en politisk kultur- og identitetshistorie, dér holder Catherine Hall sig næsten udelukkende til den politiske kultur- og identitetshistorie.

Endnu en forskel er en følge af, at Catherine Hall helt åbent og ligefremt gør brug af et postmodernistisk afsæt i sin historiefremstilling. Hun placerer ikke sig selv uden for sin fremstilling, men medtænker og drøfter, hvorledes hendes egen livshistorie er vævet sammen med de historier om det britiske samfund i 1800-tallet, som hun har sat sig for at ville fortælle. Catherine Hall, der er datter af en engelsk baptistpræst, var i sommeren 1988 rejst til Jamaica sammen med sin mand Stuart Hall, der er født og opvokset dér, og med deres to døtre.

Driving along the north coast of Jamaica that summer of 1988 (...) we came to the small village of Kettering. I was immediately struck by its name and by the large Baptist chapel (...). Why was this village called Kettering? What was its relation to the Northamptonshire town [named Kettering] in which I was born? And why did the Baptist chapel occupy pride place in the village? (...) This was the beginning of an unravelling of a set of connected stories linking Jamaica with England, colonised with colonisers, enslaved men and women with Baptist missionaries, freed people with the wider public of abolitionists in the metropole.²³

23 Hall 2002, s. 7.

Der gik lang tid – 14 år – fra hendes første undren til, at hun nåede frem til at udgive sin bog om *Civilising Subjects* i 2002. En del af tiden blev brugt på at bearbejde teoridannelser, der søger at klarlægge, hvordan en identitetsdannelse finder sted inden for forestillede fællesskaber, der præges af klasse-, konfessions- og kønsforskelle såvel som af etniske og raceforskelle. Til forskel fra E.P. Thompson positionerer Catherine Hall sig grundigt og argumenteret i forhold til den foreliggende teoridiskussion. Det er derfor ikke overraskende, at hun også har tænkt sig grundigt om vedrørende den brugte titel.

My title, *Civilising Subjects*, has a double meaning. The non-conformist men on whom I have focussed (...) believed that they could make themselves anew and become new subjects. That was their most important task. An aspect of that new self would be a more civilised self, for Christianity and civilisation were intimately linked in their minds. But they also carried the responsibility to civilise others, to win 'heathens' for Christ, whether at home or abroad. The 'heathen' subjects of the empire were a particular responsibility for those in the metropole, since they had a special relation to other British subjects.²⁴

Men selvom Catherine Halls bog for en væsentlig del handler om folks forskellige identitetsprojekter, gør hun ikke brug af en udpræget voluntaristisk tilgang til eller forståelse af historisk-sociale processer. Det kommer jeg tilbage til. Men inden da skal det mest centrale af hendes begreber præsenteres; det vedrører sagforhold, der siges at være gensidigt konstituerende ('the mutually constitutive'). Begrebet dukker op på det sted i værket, hvor hun fremlægger den styrende problemstilling.

The links between Jamaica and England were not neutral, not simply a chain of connections. The relations between colony and metropole were relations of power. More significantly, they were relations which were mutually constitutive, in which both coloniser and colonised were made. The mutual constitution was hierarchal: each was a part in the making of the other, but the coloniser always exercised authority over the colonised.

Den centrale tematik i *Civilising Subjects* vedrører ikke alene analysen af, hvorledes »identities are constructed within power relations«, men også af hvorledes disse magtrelationer parterne imellem løbende blev bearbejdet og forskudt som følge af gruppernes interaktion, og hvorledes dette igen virkede tilbage på deres identitetsdannelse. Catherine Hall fremhæver fx, at det ikke

24 Sst. s. 21–22.

er muligt at nå frem til en adækvat forståelse af engelske middelklassefolks identiteter uden samtidigt at måtte medtænke, hvorledes disse identiteter blev formet i et konfliktpræget samspil ikke alene med andre britiske samfundsklasser, men også med befolkningsgrupperne i de britiske kolonier. Det fik bl.a. denne identitetsmæssige konsekvens:

Europeans made themselves and made history through becoming colonisers, becoming new subjects. Without colonialism, there would have been no Europe.²⁵

Når Catherine Hall skal beskrive datidens magtforhold, gøres der brug af begreber som autoritet, hierarki, hegemoni såvel som opstand og oprør. Og hun gør også opmærksom på, at datidens magtforhold ikke kun var komplekse, de var også særdeles modsætningsfulde. Hun interesserer sig dog især for, hvad der benævnes 'en forskelsættens grammatik' ('grammars for the marking of differences'). Det drejer sig dels om den forskelsættens, der skete ved at benytte modbegreber som 'hvid versus farvet', 'civilisation versus barbari' og 'metropol versus koloni'. Men det drejer sig også om de mange differentieringer, der var knyttet til de forskellige klasser, køn, etniciteter og racer.

Som det er fremgået, er det et hovedpunkt hos Catherine Hall, at folk kunne være med til at forme såvel deres egne (og andres) identiteter som de historisk-sociale processer ('making themselves and history'), men hun er på ingen måde fortaler for en udpræget voluntaristisk historiefølelse. Som motto for bogen har hun tværtimod valgt følgende sentens af James Baldwin, amerikansk forfatter og borgerrettighedsforkæmper: »People are trapped in history, and history is trapped in them.«²⁶

Et af hovedtemaerne i *Civilising Subjects* drejer sig om, hvorledes baptistiske missionærer på Jamaica og deres trosfæller i Storbritannien energisk og målrettet arbejdede for at få ophævet slaveriet. De havde held med at få gennemført deres projekt, idet det britiske parlament i 1833 besluttede, at hidtidige slaver skulle fritstilles fra august 1834. Det havde bl.a. den virkning, at baptistiske menigheder på Jamaica tredoblede deres medlemstal i løbet af de følgende fem år, og baptisterne havde på det tidspunkt oplevelsen af, at alt hvad de havde drømt om, var ved at gå i opfyldelse. Catherine Hall behandler temaerne om *The constitution of the new black subject* og *Native agency* med udgangspunkt i bl.a. den baptistiske missionær William Knibbs tænkning og virksomhed:

²⁵ Sst. s. 15.

²⁶ Sst. s. 1.

Knibb believed in a Jamaica of the future which would be governed by black men, and he encouraged black men in the present to speak, take responsibility, occupy positions of leadership within the church, and become property holders and citizens.²⁷

Men sådan kom det dog ikke til at gå.

(...) the issue of native agency raised many difficulties and tensions between missionaries and those they saw as their juniors and subordinates. (...) What was more, the flock themselves could not be relied on. Orthodox Baptist practices were always in danger of slipping into what was seen as African superstitions and rituals. Negroes were regarded as needing constant supervision if the work of educating them to be civilised subjects was to have any hope of success. While the early 1840's represented the high point of missionary hopes (...) the death of Knibb in 1845 marked the ending of the high watermark of post-emancipation missionary dreams.²⁸

Styrken i Catherine Halls analyse er ikke alene, at hun betragter menneskers identitetsdannelse og kampene herom som fortløbende dynamiske processer, men også at den får tydeliggjort, hvor vanskeligt det kan være at kontrollere udkommet af menneskers identitetsorienterede projekter. Trods det at mennesker kan være aktive medspillere i deres egen identitetsdannelse, kan de ingeniunde styre den, hvorhen de gerne vil, fordi den også vil være bestemt af, hvordan de andre aktører optræder og intervenserer. Det er netop det, der er kendetegnede for et sæt processer, der gensidigt konstituerer hinanden.

En materialistisk versus en socialkonstruktivistisk tænkemåde

Et af de punkter, der for alvor skiller en socialkonstruktivistisk fra en materialistisk tilgang, vedrører spørgsmålet om, hvilken samfundsteoretisk vægt og signifikans der skal tilskrives menneskers betydningsdannende praksisser ('signifying practices'). Men det skal samtidigt nævnes, at der er de historiema-terialister, der siden 1970'erne er begyndt at modificere deres opfattelse i lyset af den førte debat. Som eksempel kan nævnes, hvad Steen Busck skrev herom, da han i 2006 gik på banen med *Et forsvar for kildekritikken*.

Selv en gammel materialist som jeg, der rigtignok af og til bliver træt af at høre om betydningsammenhængenes alt dominerende betydning – de

²⁷ Sst. s. 161.

²⁸ Sst. s. 173.

kan, så vidt jeg ved, hverken puttes i munden eller værne mit stakkels hoved mod vinterkulden – må jo indrømme, at tegnsystemer, fx lønkontorets og mit dankorts signaler, kan have den allerstørste betydning for min overlevelse. Al menneskelig virksomhed, selv den mest kontante og sanselige, er gennemsyret af sprog. Det vidste min læremester Marx udmærket.²⁹

Der kan uden tvivl graves belæg frem, der viser, at også Karl Marx lejlighedsvist havde blik for den betydning, som menneskers betydningsdannende praksisser kan have. Hans påpegning af forskellen mellem en bi og en arkitekt i *Das Kapital* (1867) er et velkendt eksempel herpå. Men det forekommer mig samtidigt ligeså uomtvisteligt, at Marx aldrig gjorde noget seriøst forsøg på at give den indsigt nogen central og afgørende plads i sin historiematerialistiske teoridannelse.

Det, der især plager historiematerialister, er, at noget så uhåndgribeligt og usynligt som menneskers betydningsdannelser, siges at spille en så afgørende rolle i et menneske- og samfundsliv. Det er ganske vist muligt at høre det talte ord og at se eller føle (blindskrift) det skrevne ord, men det er ikke muligt at høre, se eller føle de betydninger, som de pågældende ord får tilskrevet. Det er et sagforhold, der skal begribes – altså noget, der er indsigtsformidlet. Dertil kommer et andet afgørende sagforhold, nemlig at kultur – forstået som menneskers betydningsdannende praksis – er noget, som folk kan dele ud af til andre uden selv at blive spor fattigere af den grund. Det udgør også et af de særegne kendetegn ved det kulturelle.

Materialister og socialkonstruktivister er enige om at fremhæve menneskers socialitet som et af deres vigtigste kendetegn. Det er den indsigt, der er søgt sat på begreb ved at tale om menneskers historiske og sociale natur. Men der er en afgørende forskel mellem, hvordan materialister og socialkonstruktivister vil forstå og forklare mennesker historiske og sociale natur.

Fortalere for en materialistisk tilgang har som regel søgt at gøre det ved at afdække, hvordan et sæt bagvedliggende og selvstændiggjorte samfundsstrukturer sætter deres umiskendelige præg på de pågældende menneskers virksomhed og selvforståelse.³⁰ Fortalere for en socialkonstruktivistisk tilgang retter derimod

29 Busck 2006, s. 435.

30 Der kan være grund til at opregne et par eksempler herpå. I Kjeldstadli 1992, s. 32 hedder det: »Med strukturer menes mønstre i et system, mønstre som angir hvordan de enkelte elementer er plassert i helheten, som angår de tilbakevendende eller varrige grunntrekkene i systemet, og som for den enkelte aktøren er gitt før vedkommende handler. Strukturere er framkommet av menneskelig aktivitet, men har fått en egen eksistens uavhengig av enkeltpersoner.» I Illeris 1999, s. 192 hedder det: «(...) læring [drejer] sig i den sidste ende om processer, der formidler mellem mennesket som et biologisk-genetisk udviklet væsen og de af menneskene udviklede samfundsmæssige strukturer. (...) Men de samfundsmæssige forhold udvikler sig til selvstændige strukturer med karakter af givne rammer som sætter betingelserne for både de erkendelser, de følelser og den socialitet der kan komme til udfoldelse.»

opmærksomheden mod de betydningsdannende praksisser, idet de betragter menneskers identiteter som noget, der i første række dannes gennem den kommunikative interaktion (i bred forstand) med andre mennesker.

Socialkonstruktivistisk samfundsteori giver – som jeg ser det – et betydeligt bedre afsæt, når de følgende fire samhørende sagforhold skal forstås og forklares, end en materialistisk samfundsteori har kunnet gøre det. Den giver (i) bedre indsigt i, hvordan menneskers identiteter dannes og omdannes; det sker i første række gennem deres indbyrdes samspil og konflikt. Den giver dernæst (ii) bedre indsigt i, hvordan mennesker kan være med til at (om)forme deres egne identiteter og dermed også blive handlingsduelige ('agency') på det felt. Den giver endvidere (iii) bedre indsigt i, hvordan menneskers forestillede fællesskaber kan udstrækkes i tid såvel som i rum. Sådanne fællesskaber – netop fordi de lever og virker i kraft af de tilknyttede fællesskabsforestillinger – kan derfor udvides til at inkludere ikke alene de pågældendes forfædre og efterkommere, men også folk, der lever og virker andre steder, end de selv gør (fx i en fjernliggende koloni).³¹ Endelig giver en socialkonstruktivistisk teori (iv) et meget bedre udgangspunkt for at forstå og forklare vigtigheden af de pågående kampe om identitetsdannelse, kulturarv og historiebrug.³²

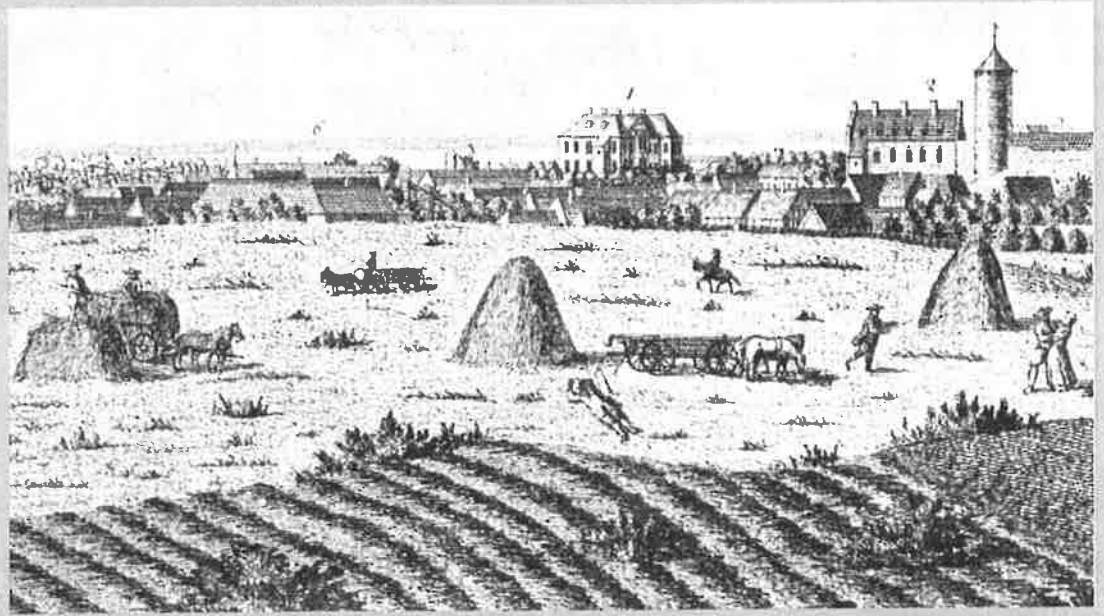
Litteratur

- Alexander, Jeffrey C. & Thompson, Kenneth: *A Contemporary Introduction to Sociology: Culture and Society in Transition*, Boulder, 2008.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities*, 3.udg. London, 2006.
- Anderson, Perry: *Arguments within English Marxism*, London, 1980.
- Best, Joel: »Historical Development and Defining Issues of Constructionist Inquiry«, i J.A. Holstein & J.F. Gubrium (udg.), *Handbook of Constructionist Research*, New York, 2008, s. 41–64.
- Busck, Steen m.fl.: »Klassestrukturen i Danmark 1870–1920 med særligt henblik på en fremstilling af arbejderbevægelsens historie i dette tidsrum«, *Den jyske Historiker*, 6. årg., nr. 3–4, 1973–74, s. 1–117.
- Busck, Steen: »Alternativ historieundervisning«, nr. 2, 1975, s. 55–69.
- Busck, Steen: »Et forsvar for kildekritikken«, *Historie*, 2006, s. 427–439.
- Hall, Catherine: *Civilising Subjects. Metropole and Colony in the English Imagination 1830–1867*, Oxford, 2002.
- Hall, Stuart: »The Centrality of Culture«, i K. Thompson: *Media and Cultural Regulation*, (= *Culture, Media and Identities* bd. 6), Milton Keynes, 1997, s. 207–238.
- Hobsbawm, Eric: *On History*, London, 1997.
- Illeris, Knud: *Læring – aktuel læringsteori i spændingsfeltet mellem Piaget, Freud og Marx*, København, 1999.
- Jensen, Bernard Eric: »Kulturhistorie – et nyt og bedre helhedsbegreb?«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 90, 1990, s. 83–107.
- Jensen, Bernard Eric: *Kulturarv – et identitetspolitisk konfliktfelt*, København, 2008.

31 f. Jensen 2008b.

32 Det tema er søgt foldet ud i Jensen 2008a.

- Jensen, Bernard Eric: »Danmarkshistorier som identitetspolitik«, *Historie*, 2008, s. 150–156.
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Oslo, 1992.
- Lübcke, Poul (udg.), *Politikens filosofleksikon*, 2. udg., København, 1995.
- Mørch, Søren: *Den ny Danmarkshistorie 1880–1960*, København, 1982.
- Reckwitz: *Die Transformation der Kulturtheorien. Zur Entwicklung eines Theorieprogramms*, 2. udg., Göttingen, 2006.
- Thompson, E.P.: *The Making of the English Working Class*, 2. udg., Harmondsworth, 1968.
- Thompson, E.P.: *Folklore, Anthropology and Social History*, Brighton, 1979.
- Williams, Raymond: *Culture*, Glasgow, 1981.

HISTORIE

2009, 2